

Henrik Gundenäs, Anders Hylmö och Johan Lindgren

Samhällskritikens återkomst

»Kritik« är ett begrepp och en praktik som grenar ut sig åt olika håll. Men vare sig vi talar om estetisk kritik, samhällskritik eller kritisk verksamhet i en mer grundläggande betydelse, finns det några påståenden som ofta dyker upp i den sporadiskt upplammande diskussionen om kritikens tillstånd, den »kritik av kritiken« som kan anta många olika former. Det brukar då handla om bristargument. Här ett par exempel:

1) Utrymmet för kritik krymper. En återkommande diskussion under de senaste åren har handlat om att dagstid-

ningarna upplåter allt mindre utrymme åt kritik, framför allt då konst- och litteraturkritik, men även kultur- och samhällskritik i vidare mening. Många beklagar att de fasta redaktionerna krymper samtidigt som det blivit svårt att försörja sig som fri skribent. Man oroar sig för att den kvarvarande kulturjournalistiken stöps om till en »journalistik om kultur« inriktad på topplistor, intervjuer och författarporträtt. Och man undrar vem som ska axla det övergripande ansvaret för kritiken om nu kultursidorna är på väg att överge eller i varje fall omformulera sitt uppdrag.¹

1. Se till exempel *00-tal* nr 30–31 (2009), som sammanfattar kritikens tillstånd vid decennieskiftet, samt Tomas Forser, *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik* (2002), som anlägger ett längre tidsperspektiv.

Detta slags farhågor utmynnar ofta i frågan om »de intellektuella« och det offentliga samtal i vilket deras röster varit tongivande. I den mån som de intellektuella har ansetts förkroppsliga inte så mycket en upplärd förmåga till analys som en grundläggande hållning, en ambition att nå ut till en större grupp än till makthavare och experter, har man frågat sig vilken roll de kan spela i en alltmer splittrad och försvagad offentlighet, trängd mellan marknad och stat.²

Och i den mån som kritik i allt högre grad kommit att utövas inom akademien, som blivit en tillflykt för en viss typ av »offentliga intellektuella« som för bara ett par decennier sedan hade sin utkomst på annat håll, har man frågat sig vad som händer med denna verksamhet när karriärmöjligheter i allt högre grad betingas av publikationer och citeringar i engelskspråkiga *peer review*-tidskrifter, som ingen läser, samtidigt som kvalitativa företeelser som forskning och undervisning underkastats kvantitativa resultatmål. Inte bara universitetsanställda bekymrar sig över vad *publish*

or perish på forskningens område och »genomströmning« på undervisningens område innebär för den akademiska verksamheten som sådan – det vill säga kritik i den mer grundläggande och för vetenskaplig aktivitet avgörande betydelsen prövande undersökning.³

2) Den kritik som faktiskt utövas är bristfällig. Eller med andra ord att kritiken inte gör skäl för sitt namn, att den inte biter. Kvalitetsproblemen sätts ofta i samband med det krympande utrymmet, men det finns andra argument än de institutionella. Av naturliga skäl är det kritikens kritiker snarare än kritikerna själva som menar att kritiken har reducerats till ett flackt, hållningslöst tyckande eller tvärtom till en alltför programmatisk verksamhet, till ett ängsligt posering som mest bara markerar tillhörighet alternativt till en inomakademisk angelägenhet som tappat kontakten med allt som rör sig.

Den estetiska kritiken, som väl är den mest uppmärksammade och diskuterade kritikformen, har diagnosticerats med många likartade brister under senare år: den har drabbats av

2. För ett amerikanskt exempel, se Russell Jacoby, *The Last Intellectuals. American Culture in the Age of Academe* (1987). För ett brittiskt exempel, se Frank Furedi, *Vart har alla intellektuella tagit vägen? Stridsskrift mot det begynnande 2000-talets förflackare* (2005). För ett tyskt exempel, se Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna »privat« och »offentligt« i det moderna samhället* (1984).

3. Se vidare till exempel Janken Myrdal, *Spelets regler i vetenskapens hantverk. Om humanvetenskap och naturvetenskap* (2009); Sharon Rider och Anders Jörnsten (red.), *Reclaim the Science! Om vetenskapens avakademisering* (2007); Michael Burawoy, »For Public Sociology«, i *American Sociological Review* volym 70, nr 4 (2005), s. 4–28. Se även Sharon Riders intervju svar i detta nummer.

»beröringsskräck inför värderingar«, vilket har begränsat snarare än vidgat de gemensamma referensramarna; den har fastnat i en »negativism«, som bara värdesätter det förmodat gräns- och normöverskridande; den har tappat bort sin »etiska stämnyckel«, förutan vilken det inte går att möta det estetiska verket på ett acceptabelt sätt. Gemensamt för lägesbeskrivningar av det här slaget är ett ideal om en auktoritativ men samtidigt ansvarsfull kritik och uppfattningen att det kritiska uppdraget har förfuskats.⁴

Det finns en parallell mellan de olika varianterna av synpunkten att konst- och litteraturkritiken har förlorat ur sikte själva sitt objekt, verket, och den diskussion om kultur- och samhällsdebattens tillstånd som Kajsa Ekis-Ekman initierade häromåret. Ekis-Ekman menar att kultur- och samhällsdebatten i allt högre grad kommer att föras som en metadebatt, fjärran från de verkliga problemen. I en sådan debatt blir det viktigare att bekräfta införstådda positioner genom olika begreppsliga markörer, att framställa sin åsikt som provokativ och sin röst som marginaliserad, än att faktiskt skildra orättvisor eller på annat sätt gå i närkamp med tidens frågor. En kritik som utövas

efter detta slags spelregler – vare sig platsen är offentligheten eller akademien – riskerar naturligtvis att bli uddlös och svårbegriplig för de utomstående.⁵

Flera av dessa iakttagelser är säkert träffande på sina respektive områden. Några av dem har gett impulser till arbetet med detta nummer. Men i detta sammanhang bör vi betrakta de allmänna förutsättningarna för kritikutövande. Vi kan peka på ett par övergripande tendenser: dels kritikens institutionalisering i det moderna västerländska samhället, dels dess demokratisering.

Den moderna kritiken som praktik och disposition uppstod samtidigt med den borgerliga världen. Kritiken växte fram i en utomstatlig sfär i opposition mot den absolutistiska staten, men det borgerskap som revolterade mot enväldet blev snart institutionaliserat i en borgerlig offentlighet. Kritikutövande blev en grundläggande dygd i det västerländska samhällets självförståelse. Genom grundlagsfästa medborgerliga rättigheter tillförsäkrades medborgaren rätten att utöva kritik, och själva den parlamentariska demokratin blev den institutionaliserade formen av förnuftets kritiska bruk. Under 1900-talets lopp kom sedan kritiken att institutionaliseras ytterligare genom framväxten

4. Se i tur och ordning Jonas Thente, »Kritik in i döden«, i *Dagens Nyheter* den 8 november 2008, s. B10–11 (som presenterar och recenserar Rónán McDonald, *The Death of the Critic* (2007)); Frederik Stjernfelt och Søren Ulrik Thomsen, *Kritik av den negativa uppbygggheten* (2007); Andreas Åberg, *Den vältempererade kritiken* (2009).

5. Kajsa Ekis-Ekman, »Vänsterns arena går åt höger«, i *Dagens Nyheter* den 11 juli 2009, s. B4–5.

av olika statliga stöd till forskning, press och kultur.⁶

Inom utbildningssektorn har kritiken nått en särskilt hög grad av institutionalisering. I skolans läroplaner har det åtminstone sedan 1960-talet talats om »kritiskt tänkande« som ett mål för eleverna att sträva mot: skolan ansvarar för att varje elev efter genomgången grundskola »kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden«.⁷ Högskolelagen uppställer liknande mål för högskolans verksamhet: »Utbildning på grundnivå ska utveckla studenternas förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar.«⁸ Kritik, fattad som en viss sorts färdighet, har blivit inte bara tillåtet, utan i själva verket påbudet.⁹

Men det samhälle där en viss sorts kritik institutionaliserats har inte saknat sina egna kritiker. Karl Marx arbeten markerar startpunkten för en samhälls-

och kulturkritik med utlöpare i kritisk teori, släktingar i feminism och psykoanalys och sentida ättlingar i diskurs- och hegemoniteori av olika schatteringar. Marxismen genomgick dock sin egen institutionalisering, och då inte bara i öst genom en kodifierad marxism-leninism. I och med 1960-talets studentrevolter kom marxistisk litteratur och kritisk teori in på kurslistorna vid västvärldens universitet, och snart nog blev marxismen en dominerande kritisk tradition inom forskning och undervisning, en egen nisch i universitetsmiljön.

Marxismens storhetstid blev dock kortvarig. Redan i slutet av 1970-talet kom den under angrepp av de franska »nya filosoferna«, som vände sig mot dess totalitetstänkande (ekonomin bestämmer i sista instans hela den sociala verkligheten) och politiska praktik (diktaturturism i Kampuchea eller Albanien).¹⁰ Ett arbete som i efterhand skulle visa sig viktigt i detta samman-

6. Se vidare Li Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker. Författarautonomi och statsstyrning i Sverige* (1991). Det kan vara på sin plats att påpeka att kritik har en långtifrån lika framträdande plats i arbetslivet, där lojalitet gentemot företaget överlag väger tyngre än rätten att utöva kritik. Till exempel Medbestämmandelagen har dock gett fackföreningarna viss rätt att ifrågasätta företagsledningens beslut.

7. Skolverket, »Del ur Lgr 11. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet« (2011).

8. Högskolelag (1992:1434), första kapitlet, 8 §.

9. För en analys av hur kritiskt tänkande tillämpas inom forskning och utbildning, se Eva Brodin, *Critical Thinking in Scholarship. Meanings, Conditions and Development* (2007).

10. Se till exempel André Glucksman, *Kokerskan och kannibalen. Essayer om förhållandet mellan staten, marxismen och koncentrationslägren* (1978); Bernard-Henri Lévy, *Barbari med mänskligt ansikte* (1978). De »nya filosoferna« var inte minst påverkade av Alexander Solsjenitsyn, *Gulag-arkipelagen. 1918–1956. Ett försök till konstnärlig studie*, fyra band (1974–1976).

hang var Jean-François Lyotards »Det postmoderna tillståndet«. Lyotard, själv gammal trotskist, framförde en variant av totalitetskritiken när han menade att metanarrativen, eller »de stora berättelserna« om sanning och rättvisa, var såväl kunskapsmässigt som etiskt bankrutta.¹¹

En bok som åstadkom ungefär det samma inom filosofin som Lyotards skrift gjort inom samhällsteorin var Richard Rortys *Philosophy and the Mirror of Nature*. Om Lyotards främsta måltavla varit marxismen, sökte Rorty snarare sätta i fråga den analytiska filosofins sanningsteori och samtidigt filosofiskt rättfärdiga en nytolkning av den amerikanska pragmatismen i John Deweys tappning. Rorty gav här demokratin företräde framför filosofin: den senare behövdes inte för att legitimera de demokratiska institutionerna.¹²

Från allt fler håll kom nu totalitets-tänkande och sanningsbegrepp under angrepp: för såväl poststrukturalister som pragmatister framstod det som förfelat att grundlägga kritiken med

transcendentala kategorier. Under 1980-talet fördjupades denna kritik när Bruno Latour med flera franska filosofer och sociologer framförde idéer om vetandets kontextualitet. Både Latour och Luc Boltanski (den senare är kanske den som mest ihärdigt sökt bryta med objektivistisk teori av Pierre Bourdieus snitt) företrädde en pragmatism och konstruktivism som utgick från aktören och dennes kritiska förmåga. Till skillnad från diverse marxistiska teorier avfärdade de strukturell påverkan, kulturell överbestämning och »falskt medvetande« som förklaringar till aktörernas handlande.¹³

Denna utveckling bidrog till en allmän nedsättning av samhällskritiska relevansanspråk och vetenskapliga sanningsanspråk. Påståenden av typen att det inte kan finnas någon *God's eye view*, alltså en position där människan har en fullständig inblick i verkligheten utan att begränsas av sina begrepp, framstod länge som det sista ordet i frågan.¹⁴ Det som kvarstod sedan alla yttre måttstockar misskrediterats var

11. Jean-François Lyotard, »Det postmoderna tillståndet. Rapport om kunskapen«, i *Psykoanalytisk Tid/Skrift* nr 28–29 (2009), s. 91–145.

12. Richard Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (1979). Se även Rorty, »Demokratin företräde framför filosofin«, i *Res Publica* nr 30 (1995), s. 29–57.

13. Se vidare Bruno Latour, »Från sakligheter till angelägenheter. Vilka principer ska gälla för de nya kollektiva experimenten?«, i *Fronesis* nr 21 (2006), s. 58–78; Luc Boltanski, *On Critique. A Sociology of Emancipation* (2011). En god idéhistorisk studie av den franska samhällsvetenskapens och filosofins utveckling under 1980- och 1990-talen är François Dosse, *Empire of Meaning. The Humanization of the Social Sciences* (1999).

14. Uttrycket *God's eye view* myntades av den pragmatiska filosofen Hilary Putnam i *Realism and Reason* (1985).

närmast människans grundläggande omdömesförmåga. Verkningarna av detta slags kunskapssyn gör sig ännu gällande: *Alla är vi kritiker* är typiskt nog titeln på Thomas Anderbergs bok från 2009.¹⁵

Men om det under en lång period inte fanns någon systemkritik att tala om, om den kritik som utövades i första hand var inriktad på rättvise- och/eller erkännandefrågor, så finns det i dag tecken på en viss nyorientering.¹⁶ Marxismen har gång på gång varit uträknad, men har i någon mån rest sig genom författare som Michael Hardt och Antonio Negri, Slavoj Žižek, Michael Heinrich och David Harvey.¹⁷ Den Foucaultinspirerade genealogin

var egentligen aldrig försvagad, utan har länge varit en plats för övervintrande marxister såväl som för feministiska teoretiker som Judith Butler och Wendy Brown.¹⁸ Den kritiska teorin framstår i dag som »mer kritisk« än den varit sedan Adornos död, inte minst genom en fjärde generations kritiska teoretiker.¹⁹ Och även om den kognitiva beteendeterapins utbredning har försvagat psykoanalysen som terapiform, finns det ett levande och möjligen växande intresse för psykoanalytisk teori.²⁰

Här ser vi hur de kritiska frågorna – vad är kritik, hur kan den utövas, vilka är dess föremål och former? – har börjat ställas utifrån en rad olika infallsvinklar. Som en reaktion mot ett samhälle som

15. Thomas Anderberg, *Alla är vi kritiker* (2009).

16. Samhällskritikens återkomst kommenteras av bland andra Alex Callinicos, »En oväntad händelse«, i *Fronesis* nr 16–17 (2004), s. 190–196; och Luc Boltanski och Ève Chiapello, *The New Spirit of Capitalism* (2005), s. XIII–XVII. Undantag från regeln att de senaste decenniernas kritik inte ägnat sig åt strukturer och helheter är till exempel Pierre Bourdieus kapital- och maktanalys och Jürgen Habermas teori om kommunikativt handlande.

17. På svenska finns till exempel Michael Hardt och Antonio Negri, *Imperiet* (2003), *Multituden* (2007); Slavoj Žižek, *Först som tragedi, sedan som fars* (2010); Michael Heinrich, »Monetär värdeteori. Pengar och kris hos Marx«, i *Fronesis* nr 28 (2008), s. 105–132; David Harvey, *Ojämlighetens nya geografi. Texter om stadens och rummets förändringar i den globala kapitalismen* (2011).

18. Se till exempel Judith Butler, *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion* (2007); Wendy Brown, *Att vinna framtiden åter. Texter om makt och frihet i senmoderniteten* (2008).

19. Hit kan räknas Robin Celikates, *Kritik als soziale Praxis. Gesellschaftliche Selbstverständigung und kritische Theorie* (2009); Rahel Jaeggi, *Entfremdung. Zur Aktualität eines sozialphilosophischen Problems* (2005); Martin Saar, *Genealogie als Kritik. Geschichte und Theorie des Subjekts nach Nietzsche und Foucault* (2007).

20. Förutom det långvariga intresset för Lacan, vars arbeten populariserats och politiserats inte minst av Slavoj Žižek, kan i detta sammanhang nämnas Joel Whitebook, *Perversion and Utopia. A Study in Psychoanalysis and Critical Theory* (1996), och Axel Honneth, *Das Ich im Wir. Studien zur Anerkennungstheorie* (2010).

tillåter men suger upp all kritik, mot en alltmer utbredd cynism och kanske också mot yttlig skenkritik har den senaste tidens strömningar undersökt kritikens samhällsförändrande roll, prövat nya former och återupptäckt gamla.

Med detta nummer vill vi fånga upp något av detta förnyade intresse för samhällsteori och samhällskritik. Vi inleder med ett försök att lägesbestämma kritiken genom att ställa några frågor till litteraturkritikern och litteraturvetaren Anders Johansson, filosofen Sharon Rider samt stats- och genusvetaren Malin Rönnblom. Vad innebär egentligen ett kritiskt förhållningssätt, och vilken är kritikens »infrastruktur»? Utifrån vilka utgångspunkter och med vilka syften utövas dagens kritik? Saknas det någon typ av kritik i det politiska och intellektuella livet?

Begreppen »kritik« och »kritiker« användes redan i antikens Grekland, men det är under upplysningen som de får sin moderna innebörd. I »Kritik och praktik hos Kant och Marx«, som inleder vår historiska utblick i detta nummer, undersöker filosofen Benjamin Khademi begreppets förskjutningar hos Kant och Marx. Han visar hur kritikens objekt och subjekt sammanfaller hos Kant och blir till en förnufts självkritik, dess probersten. Om Kants kritik lider av en viss handlingsförklaring i förhållande till den politiska praktiken, får problemet en lösning hos den unge Marx. Här tar kritiken i stället sin utgångspunkt i samhällsliga motsättningar som med kritikens hjälp

upplöses genom en massans revolutionära praktik.

Sociologen Bo Isenberg skriver om den tyske begreppshistorikern Reinhart Kosellecks klassiska studie av modernitetens framväxt, *Kritik und Krise*. Koselleck tecknar med breda penseldrag en historik över Frankrikes, Englands och Tysklands utveckling från 1500-talet till 1800-talets början. Kritik och kris, vilka har gemensamma etymologiska rötter i grekiskan, blir centrala kategorier för den nya tid som tar form. I själva moderniteten finns en inneboende dialektik mellan kritik och kris, där det kritiska sinnelaget gör allting tillgängligt för kritik, det vill säga för möjligheten att allting kunde ha förståtts eller varit annorlunda – därav den permanenta förändringen, den ständigt närvarande krisen.

Sociologen Mikael Carleheden avrundar detta avsnitt med en text om kritikens roll i modernitetens historiska omvandling. Utifrån de franska samhällsteoretikerna Luc Boltanski och Ève Chiapello menar Carleheden att det har förekommit två huvudtyper av kritik under 1900-talet, som påverkat kapitalismen på sinsemellan olika sätt: en »social« och en »konstnärlig« kritik. Carleheden noterar att den kritik som utvecklades inom samhällsvetenskap och filosofi mellan 1970- och 1990-tal var socialt inriktad, det vill säga upptagen av omfördelnings- och rättvisefrågor. I anslutning till Iris Marion Youngs kritik av detta paradigm menar han att vi även bör uppmärks-

samma brister i deltagardemokratiska processer.

I avsnittet »Kritik eller svarsautomat« undersöker vi kritikbegreppet hos Karl Marx. Kriminologen Magnus Hörnqvist visar på en spänning mellan två olika traditionslinjer i förståelsen av kritikbegreppet alltsedan Kant. Dels handlar det om ett sökande efter ursprung, där kritiken syftar till att avslöja abstrakta, naturaliserade kategoriers ursprung i samhälleliga praktiker. Dels handlar det om att identifiera möjlighetsbetingelser, där kritikens uppgift är att utforska samhällsförhållandenas grundläggande förutsättningar såväl som de begrepp och kategorier vi måste använda för att närma oss dem. Också hos Marx finns det en spänning mellan de båda traditionslinjerna, men hos den sene Marx framträder den senare linjen tydligare.

I en översikt över Marx författarskap menar sociologen Anders Ramsay att Marx verk kan delas in i ganska tydliga perioder, med sinsemellan olika teman och problemställningar. Tvärtemot den kodifierade marxismens uppfattning finner vi inget enhetligt tänkande som spänner över hela Marx verk. Kritiken hos den unge Marx tar sin utgångspunkt i föreställningen om en människa förfrämligad från sitt väsen, för att i nästa skede utgå från den etablerade

ekonomiska vetenskapens resultat. Hos den sene Marx finner vi ett helt annat kritikbegrepp. Här handlar det om att ta sig an en vetenskap i dess helhet för att utforska dess gränser och möjlighetsbetingelser.

Den tyske statsvetaren Michael Heinrich, som skisserar den kritiska potentialen hos Marx, menar att det är just denna granskning av betingelserna för rådande maktförhållanden som utgör skillnaden mellan en kritisk och en okritisk vetenskap.²¹ Med detta kritikbegrepp betonar Heinrich att en kritisk hållning inte per automatik följer av kritiska ambitioner eller dito löften. Marx kritik av den politiska ekonomin är för sin del varken moralistisk eller objektivistisk: »Kritiken riktar inte någon appell till en moralisk instans, utan leder sist och slutligen till frågan om vi accepterar de kapitalistiska förhållandenas krav eller om vi försöker övervinna dem.«

Avsnittet »En väg ut ur nuet« kretsar kring den franske idéhistorikern Michel Foucaults »Vad är kritik?«, ett anförande som hölls 1978 och som här publiceras för första gången på svenska. I en uttömmande introduktion tar rättsvetaren Leila Brännström fasta på den foucaultianska kritikförståelsens släktskap med Kants kritiska projekt.

21. Samma utgångspunkt finner vi i den brittiske marxisten Alex Callinicos inventering av samtida kritisk samhällsteori, *The Resources of Critique* (2006). Hans huvudsakliga fråga är hur transcendens är möjlig, det vill säga hur man kan överskrida det befintliga, de rådande förhållandena, och skapa något nytt. Specifikt för Callinicos ansats är hans uppfattning att ett sådant projekt måste grunda sig på en kritisk-realistisk ontologi.

Både Kant och Foucault undersöker möjlighetsbetingelserna för vetandet, men om Kants kritiska projekt syftar till att undersöka kunskapsanspråkens giltighet, handlar det för Foucault ytterst om att skapa förutsättningar för andra sätt att leva, att finna en väg ut ur nuet.

»Vad är kritik?« är en transkription av ett anförande som aldrig redigerades av Foucault själv under hans levnad. Även i sin nuvarande form är texten emellertid en uppslagsrik exposé över den kritiska hållningens väsen och historia och en ingång till Foucaults dåvarande forskning, inte minst genom de avslutande frågorna från publiken. Foucault förlägger kritikens födelse till tidigmodern tid, där den uppstod som en motreaktion mot de framväxande styrningsformerna. Foucault fäster sig över huvud taget vid upplysningens baksida, vid de förnufts- och maktexcesser som i skett upplysningens namn. Här uppehåller han sig i viss mån vid samma problemkomplex som sysselsatte Max Weber och Frankfurtskolan.

I en kommentar till Foucaults anförande och över huvud taget Foucaults kritikförståelse från 1970-talets mitt och framåt framhåller den tyska samhälls- och genusvetaren Katharina Pühl att ett centralt motiv är hans idé om att »inte låta sig styras *på detta sätt*«.

Kritik är en samhällelig praktik som tar sikte på vardagliga styrningsförhållanden, men vars riktning inte är möjlig att ange på förhand.

I avsnittet »Jag ser vad inte du ser« tar vi ett grepp om tredje och fjärde generationens kritiska teori. I sin inledning till detta avsnitt tar statsvetaren Andreas Gottardis upp skillnaden mellan en tidig (1930–1940) och en sen Frankfurtskola (1940–1945) och det tudelade arv – förnuftsoptimism eller förnufts skepsis, arbetarklassen som revolutionärt subjekt eller som pacificerad kraft under fascism och stalinism – som den första generationens kritiska teoretiker lämnade efter sig.

Om en radikal kritik i Marx eller den första generationens kritiska teoretikers anda varit i stort sett frånvarande inom samhällskritiken under de senaste decennierna, tar den tyske socialfilosofen Axel Honneth sin utgångspunkt i Horkheimer och Adornos *Upplysningens dialektik* när han söker visa att en »världsupplåtande kritik« inte bara är relevant, men också normativt giltig.²² En världsupplåtande kritik, en kritik som öppnar våra ögon för nya sätt att betrakta världen, kan ske på två sätt. En första gradens upplåtande kritik utgår från en redan tolkad symboliskt strukturerad värld och tematiserar redan kända ting på ett nytt sätt. En andra gradens upplåtande

22. Max Horkheimer och Theodor W. Adorno, *Upplysningens dialektik* (1996). För Adornos syn på kritik, se hans »Critique«, i Adorno, *Critical Models. Interventions and Catchwords* (1998), s. 281–288.

kritik söker i stället öppna nya meningshorisonter och sätta människor i stånd att uppfatta och erfara dolda eller icke-tematiserade meningselement.²³ Honneth menar att en sådan typ av samhällskritik kan vara giltig om dess nybeskrivningar accepteras av samhällsmedlemmarna därigenom att de förändrar sin sociala levnadspraxis.

Även Robin Celikates, som ingår i en grupp av yngre kritiska teoretiker, utgår i sin text från att varje teoris giltighet i sista hand är beroende av att adressaterna accepterar kritiken. Celikates menar dock inte att kritiken diskvalificeras om adressaterna inte accepterar kritikerns hypoteser: det finns alltid en möjlighet att de »hindras från att inse teorins riktighet och därför förkastar den alltför snabbt«. Varje kritisk teori måste acceptera att denna spänning inte kan biläggas eller upplösas på metateoretisk och metodologisk nivå, utan att den måste tolereras.

David Owen är en brittisk politisk filosof som velat skingra vissa missförstånd i den kritiska teorins reception

av Foucault och genealogin. Owen noterar att Frankfurtskolans teoretiker i allmänhet bedömt genealogin som en form av ideologikritik. När man inser att genealogin är en annan form av kritik, som syftar till att befria oss inte från falskt medvetande, utan »från bildens eller perspektivets fångenskap«, faller den vanliga kritik mot genealogin enligt vilken den skulle vara normativt förvirrad.²⁴

I vårt avslutande avsnitt, »Den paranoide kritikern«, diskuteras ideologikritikens begränsningar utifrån den psykoanalytiska teoritraditionen. Den amerikanska genus- och queerteoretikern Eve Kosofsky Sedgwick menar att det inte finns någon självklar koppling mellan det avslöjande som ideologikritiken sätter i första rummet och den förändringsorienterade handling som avslöjandet tänks inspirera till. En misstankens hermeneutik, för Sedgwick misstänkt lik paranoian, har blivit ett påbud, men har därmed också förlorat sin kritiska kraft. Sedgwick anknyter här bland annat till den tyske

23. Se vidare Nikolas Kompridis, »On World Disclosure. Heidegger, Habermas and Dewey«, i *Thesis Eleven* nr 37 (1994), s. 29. Se även hans *Critique and Disclosure. Critical Theory between Past and Future* (2006).

24. Redan före Owens artikel har det skett en viss omprövning i det kritisk-teoretiska lägret. Se till exempel Michael Kelly, »Introduction«, i Kelly (red.), *Critique and Power. Recasting the Foucault–Habermas Debate* (1994), s. 1–13. Ett tidigt försök till samläsning av Adorno, Foucault och Habermas är Axel Honneth, *The Critique of Power. Reflective Stages in a Critical Social Theory* (1991), s. 105–202. I sin artikel »Reconstructive Social Critique with a Genealogical Reservation. On the Idea of Critique in the Frankfurt School«, i *Graduate Faculty Philosophy Journal* volym 22, nr 2 (2001), s. 3–12, menar Honneth att kritisk teori kan bedrivas genom genealogi.

filosofen Peter Sloterdijk: som cyniker har vi genomskådat alla ideologier, men vi förblir likgiltiga för deras verkningar.²⁵

Statsvetaren Per-Anders Svärd skriver avslutningsvis om möjligheten att utveckla vänsterns ideologikritik utifrån den lacanska psykoanalysen. Svärd skisserar ideologikritikens utveckling från Marx och Engels via Gramsci, Laclau och Mouffe till Lacan och Žižek. Han menar att en ideologikritik värd namnet måste kunna redogöra för de krafter som får människor att identifiera sig med en viss bestämd samhällsordning: det är här som den ideologiska fantasin kommer in i bilden.

Sist men inte minst är vi mycket glada över att kunna publicera nya bilder av Sara Granér på temat »Alternativa sätt att bedriva kritik«.

Om vi med detta nummer av *Fronesis* vill presentera några olika kritiska förhållningssätt och inventera några olika kritiska traditioner, så är därmed inte sagt att vi vill eller kan ställa dem mot varandra, bedöma deras respektive »kritiska potential« och till slut uttala oss till förmån för någon av dem. I en situation där kritikens förutsättningar, föremål och former inte kan tas för

givna vore en sådan ambition inte särskilt välbetänkt. Och inte särskilt kritisk – en motsats till kritik är trots allt dogmatism.

Alla välkomnar inte de senaste decenniernas demokratisering av kritiken. Zygmunt Bauman menar att vårt nuvarande kapitalistiska samhälle har gjort »kritiken av verkligheten, missnöjet med »det som är«, till en både ofrånkomlig och obligatorisk del av varje samhällsmedlems livsangelägenhet«. Detta samhälle underkuvar inte kritik, utan uppmuntrar till den. Men kritiken är så att säga redan avväpnad, då samhället inte »erkänner något alternativ till sig självt«. ²⁶ Den danske sociologen Rasmus Willig har pekat på liknande tendenser. Den talkshowmässiga massmediala kritiken har blivit norm, alltmedan samhällsvetenskapen i hög grad ägnar sig åt okritiska delstudier eller referat och kommentarer av andras teorier.²⁷

Men den kritikens demokratisering, som många talar om i ganska bekyrdat ton, har möjligen en löftesrik sida. När vi tröttnat på att anakronistiskt efterlysa (eller ännu värre finna) vår tids Marx, Freud eller Nietzsche kan vi pröva att själva framträda som kritiker. När svarsautomaterna en efter

25. Peter Sloterdijk, *Kritik av det cyniska förnuftet* (1988). Sloterdijks diagnos tas även upp i intervjun med Johansson, Rider och Rönnblom.

26. Zygmunt Bauman, »Kritik – privatiserad och avväpnad«, i Bauman, *Det individualiserade samhället* (2002), s. 123.

27. Rasmus Willig, *Til forsvar for kritikken* (2007).

en försvinner har kritiken potential att åter bli kritisk – inte minst självkritisk. Kanske kan vi då försöka med det som

alltid varit en möjlighet: att göra bruk av vårt förstånd utan någon annans ledning.